

TEVFIK PAŞA HÜKÜMETİ'NİN PROGRAMI
VE
MECLİS-İ MEBUSAN'DAKİ MÜZAKERELERİ

The Program of Tevfik Paşa Cabinet and
its Debate in the Ottoman Parliament

Dr. Ali Servet ÖNCÜ*

ÖZ

Ahmet İzzet Paşa Hükümeti'nin istifası üzerine göreve gelen Tevfik Paşa, hükümetini, 11 Kasım 1918 tarihinde kurmuştur. Tevfik Paşa bürokraside görev yapmış eski ve tecrübeli bir politikacıdır. Bu, Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra kurulan ilk hükümettir. Bu kabine İttihat ve Terakki Partisi'ne muhalif eski ve tecrübeli politikacılardan kurulmuştur. Hükümet programı, 18 Kasım 1918'de Meclis-i Mebûsân'da görüşülmüş ve hükümet bir gün sonra güvenoyu almıştır. Hükümet programı okunurken mecliste ciddi ve önemli tartışmalar yaşanmıştır. Oldukça sıkıntılı bir dönemde göreve başlayan bu hükümet iç ve dış politikada önemli sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Çok kısa bir süre görevde kalan Tevfik Paşa Hükümeti bu yüzden önemli bir icraat yapamamıştır.

Anahtar Sözcükler: Birinci Dünya Savaşı, Tevfik Paşa, Meclis-i Mebûsân, Hükümet Programı, Güven Oylaması.

ABSTRACT

Upon the resignation of the İzzet Pasha Government, Tevfik Pasha Government which was established on November 11, 1918, took office. Tevfik Pasha is an old and experienced politician who worked also in bureaucracy. This is the first government that was established after the Armistice of Mondros. The new cabinet was formed from old and experienced politicians who opposed to the Union And Progress Party. The government's program was discussed at the Ottoman Parliament on November, 18, 1918 and a day after Government took the vote of confidence. When the government program was being presented to the parliament, there occurred serious and important discussions on the issue. This government which began his work at a very troubled term had faced significant problems in domestic and foreign policy. Tevfik Pasha Cabinet was in power only for a limited period. So could not achieve a considerable work.

Key Words: World War First, Tevfik Pasha, Ottoman Parliament, Government Program, Vote of Confidence.

Giriş

1918 yılı, Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna gelindiğinin birçok işaretlerinin görüldüğü bir yıl olmuştur. İttifak Devletleri, 3 Mart 1918 tarihinde Rusya ile Brest-Litovsk Antlaşmasını, (Kılıç 1998: 377) 7 Mayıs 1918 tarihinde de Romanya ile Bükreş Antlaşmasını (Potyemkin vd. 2009: 435) imzalayıp, bu iki devleti savaş dışına itmelerine rağmen, Avrupa cephelerindeki durum İtilaf Devletleri lehine gelişmiştir. 1918 yılı Eylül ayından itibaren müttefiklerin ağır taarruzları karşısında daha fazla dayanamayan Almanya, 3

*Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi. Eposta: aliservetoncu@atauni.edu.tr

Ekim'den itibaren ateşkes teşebbüslerinde bulunmuş, 11 Kasım 1918 tarihinde Ret-hondes'te mütarekeyi kabul ve imza etmiştir. (Armaoğlu 1996: 143)

1918 yılı Avusturya - Macaristan İmparatorluğu için de zor bir yıl olmuştur. Savaşın son yılında daha da kötüleşen ekonomik durumun yanında, yaz aylarında başlayan Çek, Sırp - Hırvat ve Slovenlerin bağımsızlık hareketleri, imparator Karl'ı 18 Ekim 1918'de milli azınlıkların muhtariyetini kabule ve federal bir sistem kurulacağını ilan etmeye mecbur bırakmıştır. Aynı dönemde Transilvanya Romenleri'nin de milli birlik hareketine kalkışmaları ve nihayet 18 Ekim 1918'de Paris'te Geçici Çek Hükümeti'nin Çekoslovakya'nın bağımsızlığını, 24 Ekimde de Macarların ayrı bir devlet kurduklarını ilan etmeleri imparatorluğu dağılma noktasına getirmiştir. Bu gelişmeler olurken İtalyanların Ekim ayı sonunda taarruza geçmeleri üzerine Vittorio-Veneto'da Avusturya cephesi yarılmış ve bu devlet 3 Kasım 1918'de İtalyanlarla Villa Gusti'de mütareke imzalamıştır. (Armaoğlu 1996: 142-143)

Savaşın son yılında Bulgaristan'ın durumu da oldukça kötüleşmiştir. Savaşa katıldıktan sonra ekonomik sistemi büyük oranda çöken Bulgaristan, Almanların yaptıkları mali yardım 1918 yılı Ocak ayından, askeri yardım da Mart ayından itibaren kesilince iyice sıkıntıya düşmüştür. 1917 yılı Haziran ayında Yunanistan'ın savaşa katılması, 1918 yılı sonlarına doğru ise İtilaf kuvvetlerinin bütün cephelerde genel saldırıya geçmesi ve 14 Eylül 1918'de Vardar Bölgesi'nde İngiliz, Fransız ve Sırp kuvvetlerinin Bulgar ordusuna karşı başlattıkları taarruz sonucunda Bulgaristan da 29 Eylül 1918 tarihinde imzaladığı Selanik Mütarekesi ile savaştan çekilmiştir. (Uçarol 2010: 607; Armaoğlu 1996: 141)

1. Osmanlı Devleti'nin Savaştan Çekilmesi ve Ahmet İzzet Paşa Hükümeti

Müttefiklerinin mütareke imzalayıp savaşı bitirme isteklerini göstermeleri üzerine Osmanlı Devleti de İtilaf Devletleri ile bir ateşkes antlaşması imzalamak için çeşitli teşebbüslerde bulunmuştur. Aslında Osmanlı Devleti 3 Mart 1918'de imzalanan Brest-Litovsk Antlaşması ve sonrasında yaşanan siyasi ve askeri gelişmeler sonucu doğu cephesinde bir hayli başarı kazanmış hatta Osmanlı orduları 15 Eylül 1918'de Bakü'yü ele geçirmişlerdir. (Bayur 1991: 234-235; Uçarol 2010: 583-596) Fakat Kafkas Cephesi'ndeki bu başarılarla rağmen Filistin ve Irak cephelerindeki durum, gün geçtikçe kötüleşmiştir. Mekke Emiri Hüseyin'in oğlu Faysal, Hicaz kuvvetleri ile Amman'ı işgal etmiş, 19 Eylül 1918'de İngilizlerle yaptığı Nablus Savaşını kaybeden Osmanlı orduları, Şam Hama, Humus gibi şehirleri terk ederek Halep'e doğru çekilmişlerdir. (Tansel: 1991: 8) Aynı tarihlerde İngilizler de Musul'u ele geçirmek için önemli miktarda bir askeri güç ile saldırıya başlamışlardır. (Armaoğlu 1996: 142) Bugünlerde Osmanlı Devleti'ni telaşlandıran en önemli gelişmelerden birisi de İtilaf kuvvetlerinin Yunanistan'dan İstanbul'a doğru hareketlenmeleri olmuştur. Trakya'da bu gücü durduracak yeterli sayıda asker olmaması ve Bulgaristan'ın mütareke imzalaması, durumu daha da endişe verici bir boyuta taşımıştır. (Tansel: 1991: 8) Sadrazam Talat Paşa'nın 3 Eylül 1918'de başlayıp, 28 Eylül'de biten Viyana ve Berlin temasları da İttifak Devletleri'nin bundan sonra ortak hareket etme imkânlarının sona erdiğini göstermiştir. (İnal 1982: 1941; Çavdar 1984: 460-461) Osmanlı Devleti mütareke isteğini 5 Ekim'de İtilaf Devletlerine iletmiş ve görüşmelere hazır olduğunu belirtmiştir. Yine Sadrazam Talat Paşa, Wilson Prensipleri'nin Osmanlı Devle-

ti'ni paylaşılmaktan kurtaracağını umduğu için Amerika Birleşik Devletleri başkanı Wilson'a da başvurmuştur. (Çavdar 1984: 467) Fakat İtilaf Devletleri savaşı başlatıp yürütmüş bir kabine ile mütareke yapmak istemediklerinden Talat Paşa Kabinesi 8 Ekim 1918'de istifa etmiştir. (Türkgeldi 1949: 165) Bunun üzerine padişah Vahdettin, hükümeti kurmak üzere Tevfik Paşayı görevlendirmiştir. Tevfik Paşa kabineyi teşkil etmek için yoğun olarak çalışmasına rağmen, hükümeti kuramamıştır. Talat Paşa'nın, Tevfik Paşa'ya kabineye İttihatçılardan Hayri, Rahmi ve Cavit beyleri alması için ısrar etmesi ve Tevfik Paşa'nın da İttihatçı herhangi bir kimseyi istememesi kabinenin kuruluşunu engellemiştir. Kabinenin kurulamamasının bir diğer nedeni de Tevfik Paşa'nın İttihatçı olmayan fakat o devrin büyük devlet adamı sayılabilecek kişilere kabinede görev almaları için yaptığı teklifin bunlar tarafından reddedilmiş olmasıdır. Bu kişiler böyle kritik bir zamanda görev almak istememişlerdir. (Türkgeldi 1949: 166 ; Tansel 1991: 13)

Bunun üzerine padişah, hükümeti kurma görevini, kurulamayan Tevfik Paşa kabinesinde harbiye nazırı olması beklenen Ahmet İzzet Paşa'ya vermiş ve o da 14 Ekim 1918'de yeni kabineyi oluşturmuştur. (Takvim-i Vekayi 15 Teşrin-i Evvel 1334 No:3368: 1) Ahmet İzzet Paşa, hükümeti kurarken henüz daha, örgütlü ve en büyük siyasal güç olma durumunu devam ettiren İttihat ve Terakki Partisi'ni dışlayamamış ve kabineye Maliye Nazırı olarak Cavit Bey'i, Adliye Nazırı olarak Hayri Efendi'yi, Dâhiliye Nazırı olarak Fethi Bey'i ve Bahriye Nazırı olarak da Rauf Bey gibi İttihatçı veya onlara çok yakın kişileri alarak İttihatçıları önemli ölçüde tatmin etmiştir. (Akşin 1998: 28) Fakat Mondros Mütarekesi'ni imzalayıp Osmanlı Devletini savaştan çıkaran bu kabine de çok uzun süre iktidarda kalamamıştır. İttihat ve Terakki Partisi'nin liderlerinden Enver, Talat ve Cemal paşaların yurt dışına kaçmaları, (Vakit 4 Teşrin-i Sani 1334 No 372: 1) bu duruma hükümetin göz yumduğu söylentilerinin dolaşmaya başlaması, kabinedeki İttihatçıların durumlarını sarsmış, muhalif parti ve siyasetçilerle, basın da bu işin üzerine gitmiştir. Yine padişahın, Hayri Efendi ile Cavit ve Fethi Beylerin kabineden çıkarılmasını isteyip bu konuda sadrazamı sıkıştırması ve Ahmet İzzet Paşa'nın da bu müdahaleyi anayasaya aykırı olarak değerlendirmesi hükümetin 8 Kasım 1918'de istifasına neden olmuştur. (Türkgeldi 1949: 173; Tansel 1991: 41-42; Vakit 10 Teşrin-i Sani 1334 No 377: 1)

2. Tevfik Paşa Hükümeti'nin Kuruluşu, Programı ve Programının Meclis-i Mebûsân'da Müzakeresi

Bu istifa üzerine padişah, kabineyi kurma görevini tekrar Tevfik Paşa'ya vermiş, Tevfik Paşa da 11 Kasım 1918 günü yani İstanbul'un İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmesinden iki gün önce kabinesini kurmuştur. (Takvim-i Vakayi, 12 Teşrin-i Sani 1334 No 3392: 1)

Tevfik Paşa kabinesini oluşturan isimler ve bunların görevleri şöyledir: (*Takvim-i Vakayi*, 12 Teşrin-i Sani 1334 No 3392: 1-2 ; Türkgeldi 1949: 179)

Meşihat: Dar ül hikmet-il İslamiyye üyesi Haydarizade İbrahim Efendi
Harbiye Nazırı: Birinci Ferik Abdullah Paşa
Bahriye Nazırı: Ayandan Birinci Ferik Ali Rıza Paşa
Şura-yı Devlet Reisi: Eski Maarif Nazırı Şerif Paşa
Hariciye Nazırı: Eski Ticaret ve Ziraat Nazırı Mustafa Reşit Paşa

Dâhiliye Nazırı: Eski Kırkkilise mebusu Mustafa Arif Bey
 Adliye Nazırı: Eski Fetva Emini Ali Haydar Efendi
 Maliye Nazırı: Eski Nazır Abdurrahman Efendi
 Nafia Nazırı: Eski Evkaf Nazırı Ziya Paşa
 Ticaret ve Ziraat Nazırı: Eski Adliye Nezareti Müsteşarı Kostaki Vayani Efendi
 Evkaf Nazırı: Eski Van Valisi İzzet Bey
 Maarif Nazırı: Eski Mebus Rıza Tefvik Bey

Posta ve Telgraf Nazırı: Eski Nazır Oskan Efendi (Avrupa'da olduğu ve görevi ret ettiği için yerine eski Cebel-i Lübnan Mutasarrıfı Yusuf Franko Paşa atanmıştır. Akşin 1998: 78)

İaşe Nazırı: Maliye Nezareti Teftiş Heyeti Reisi Raşid Bey

Asıl mesleği askerlik olan Tefvik Paşa, askerlikten ayrıldıktan sonra Bâb-ı Âli Tercüme Odası'nda çalışmış ve oradan Hariciye Nezaretine geçmiştir. Uzun süre Roma, Viyana, Berlin, Atina ve Petersburg elçiliklerinde ikinci kâtiplik ve maslahatgüzarlık görevlerinde bulunmuştur. (İnal 1982: 1704-1706)

1895 yılında kurulan Kamil Paşa kabinesinde hariciye nazırı olarak göreve başlayan Tefvik Paşa, bu görevi Sultan İkinci Abdülhamit'in desteği sayesinde birçok sadrazam değişmesine rağmen 1909 yılına kadar sürdürmüştür. (İnal 1982: 1706-1707)

14 Şubat 1909 tarihinde kurulan Hüseyin Hilmi Paşa kabinesinde yer bulamayan Tefvik Paşa, Londra Büyükelçiliği'ne atanmış, fakat görev yerine gitmeden 13 Nisan 1909 tarihinde İstanbul'da 31 Mart Vakası patlak verip sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa istifa edince, 14 Nisan 1909'da Sultan II. Abdülhamit tarafından sadrazamlığa getirilmiştir. (Karal 1996: 88-90, İnal 1982: 1707-1708)) Sultan II. Abdülhamit'in 31 Mart Vakası'nda sorumluluğu görülerek tahttan indirilmesinden sonra, 27 Nisan 1909'da padişah olan Sultan V. Mehmet Reşat usulen kabinenin istifasını veren Tefvik Paşa'dan bir süre daha bu görevde kalmasını istemiş, böylece Tefvik Paşa görevinde kalmıştır. Fakat bu tarihten sonra devlet yönetimindeki ağırlıklarını iyice arttıran İttihatçılar, Tefvik Paşa'yı bu makamda görmek istememişler ve çekilmesi için baskı yapmaya başlamışlardır. Görevinden istifa etmediği takdirde mecliste yapılacak bir güven oylaması ile istifaya zorlanacağını düşünen Tefvik Paşa da 6 Mayıs 1909'da görevinden ayrılmıştır. Bundan dört gün sonra ise tekrar Londra Büyükelçiliği'ne tayin edilmiştir. (Karal 1996: 108-111; Türkgeldi 1949: 45-46; İnal 1982: 1713) Arnavutluk ayaklanması ve İttihatçılara bir tepki olarak ordunun içinden çıkan Halâskâran-ı Zabitan grubunun baskıları nedeniyle 16 Temmuz 1912'de istifa eden Sait Paşa'dan sonra padişah tarafından tekrar sadrazamlığa getirilmesi düşünülen Tefvik Paşa, bu görevi kabul etmek için Mebuslar Meclisi'nin kapatılmasını şart koşturmuştur. Ancak bu durum anayasaya aykırı olduğu için kendisinden vazgeçilmiş ve Gazi Ahmet Muhtar Paşa sadrazamlığa getirilmiştir. (Karal 1996: 171-172) Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na katılmasıyla İtilaf Devletleri'nin başkentlerinde görev yapan diğer elçiler gibi Tefvik Paşa da İstanbul'a dönmüştür. (İnal 1982: 1714)

11 Kasım 1918'de kurulan Tefvik Paşa hükümetinin programı, 18 Kasım 1918 Pazartesi günü Meclis-i Mebûsân'da, Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa tarafından okunmuştur. (Meclis-i Mebûsân Zabıt Ceridesi, 1 1992: 136) Mustafa Reşit Paşa programın hemen

başında bir durum tespiti yapmış ve Ahmet İzzet Paşa kabinesinin istifasından sonra yeni kabinenin Kanun-i Esasi hükmüne uygun olarak padişah iradesiyle teşekkül ettiğini ve Heyet-i Vükelâ'nın, görevi mevcut sıkıntılara rağmen büyük bir özveri göstererek üstlendiğini ifade etmiştir. Allah'ın yardımına güvenerek kabul ettikleri bu görevde başarıya ulaşmak için milletin kendilerine inanmasının, güvenmesinin ve yardımcı olmasının şart olduğunu söyleyen Mustafa Reşit Paşa, ülkenin içinde bulunduğu dâhili ve harici felaketlerden dolayı ayrıntılı bir program ile meclisin karşısına çıkmayı doğru bulmadıklarını, bunu gereksiz ve faydasız gördüklerini bu yüzden hükümetin, öncelikli olarak yapmayı düşündüğü işleri programa koyduklarını ifade etmiştir. (Meclis-i Mebûsân Zabıt Ceridesi, I 1992: 136)

Programda ilk olarak ele alınan konu barış antlaşmasının imzalanması meselesi olmuştur. Buna göre savaş bitip İtilaf Devletleri ile mütareke yapıldığı için öncelikli hedef Osmanlı Devleti ve milletinin şeref ve haysiyeti ile bağdaşır bir barış antlaşması yapılmasıdır. Programda ikinci olarak birkaç seneden beri devam eden kanun dışı ve gayr-i tabii muamelelerin ve icraatların süratle ortadan kaldırılacağı ve şeriat hükümlerinin ve kanunların tekrar tavizsiz olarak uygulanacağı ifade edilmiştir. Bundan sonra diğer bir noktaya temas edilmiş, ırk ve mezhep ayrımı yapmadan bütün ahali arasında samimi bir barış ve dostluğun her türlü vasıta ile tesis edileceği belirtilmiş, bunun yanında Osmanlı milletini oluşturan bütün unsurların siyasete dâhil edilmesine ve ülke içinde ciddi bir huzur ve sükûn ortamının yerleştirilmesine, mazlûmiyetin giderilmesine mağduriyetlerin telafisine çalışılacağı yazılmıştır. Hükümet beyannamesine göre, asayiş ve emniyetin tekrar yerleştirilmesi ve huzur ortamını ve düzeni bozmak için girişimde bulunanların derhal men'i için her türlü tedbire ciddiyetle başvurulacaktır ve bu konuda gerekli hassasiyet her zaman gösterilecektir. Programda ele alınan konulardan biri de meşrutiyet rejiminin devam ettirilmesi iradesi olmuştur. Hükümete göre, yakın geçmişte meşrutiyet dairesinden çıktığı ve bu idare tarzıyla bağdaşmayan işler yapıldığı için bunların doğurduğu elim ve vahim neticeler bugün bütün eserleri ile ortaya çıkmıştır. Bu yüzden yeni hükümet, kanunları gerek teklif ve gerekse tanzim ederken meşrutiyet idaresinin kurallarından sapmayacaktır. Bundan sonra ise ekonomik ve ticari konulara değinilmiş, hükümetin karaborsanın men edilmesi, iâşe işlerinin düzenlenmesi ve ticari muamelelerin olağan hale dönmesi için ciddi teşebbüslerde bulunacağı belirtilmiştir. Programın sonunda ise adil kanunların çıkarılmasına ve hakkın eksiksiz uygulanmasına çalışılacağı, harici ve dâhili işlerin eskiden olduğu gibi emniyetli, güvenli ve intizamlı bir şekilde yürütüleceği ifade edilmiştir. Yine bunların gerçekleşmesinin hükümetin ana gayesi olduğu, Allah'ın lütuf ve inayeti ve meclisin güven ve yardımı ile mevcut zorlukların çözülmesi için her türlü fedakârlığın yapılacağı yazılmıştır. (Meclis-i Mebûsân Zabıt Ceridesi, I 1992: 136)

Programın okunmasından sonra birçok mebus söz alarak beyannamenin lehinde veya aleyhinde konuşmuştur. Mebuslar programın kısıtlılığına rağmen programa uzun ve ayrıntılı eleştiriler yöneltmişlerdir.

Program hakkında ilk sözü Trabzon Mebusu Yorgi Yuvanidi Efendi almış ve eleştirilerini program okunurken aldığı notlar üzerinden okumuştur. Programın azınlıkları tatmin etmekten uzak olduğunu ifade eden Yorgi Efendi, milletlere haklarının dağıtıldığı

bir dönemde hükümetin azınlıklara karşı eski politikaları devam ettirmek amacıyla olduğunu savunmuştur. Yorgi Efendi, sadrazamın hükümet sorumluluğunu kabul etmeden önce mecliste var olan unsurlar, fırkalar ve gruplarla temas edip onların görüşlerini almamasını eleştirmiş ve azınlık hakları konusunda yetersiz bulunduğu programa ve hükümete güvenoyu vermeyeceğini dile getirmiştir. (Meclis-i Mebûsân Zabıt Ceridesi, 1 1992: 137)

Daha sonra sözü Divaniye mebusu Fuat Bey almıştır. Fuat Bey, hükümetin programını gayet olumlu bulunduğunu ve bu programı memleketin ihtiyaçlarına cevap verebilir nitelikte gördüğünü ifade etmiş ve hükümet ve milletin, padişahla da el ele vererek ülkeyi düştüğü bu durumdan kurtarmak için çaba sarf ettiğini söylemiştir. Fuat Beye göre savaştan mağlup çıksa da Osmanlı milletinin hayat hakkı vardır ve millet bu hakkı, saldırılara rağmen savunmuştur bundan sonrada savunacaktır. Müslümanlığın ve ona dayanan Osmanlı milletinin ölmeyeceğini ve günün birinde küllerinden yeniden doğacağını söyleyen Fuat Bey, felaketlerin milletler için uyanış vesilesi olduğunu ifade etmiş ve İtilaf Devletlerini, bir gün yeniden söz sahibi olacak olan İslamiyet'in ve Osmanlı Devleti'nin hukukunu çiğnememe konusunda uyarmıştır. (Meclis-i Mebûsân Zabıt Ceridesi, 1 1992: 137) Wilson İlkeleri'nde öngörülen haklardan her devlet ve millet gibi Osmanlı Devleti ve milletinin de istifade etmesi gerektiğini belirten Fuat Bey, Osmanlı Devleti'nin bu ilkelere güvenerek Mondros Mütarekesi'ni imza ettiğini fakat bundan sonra yaşanan gelişmelerin hem Wilson İlkelerine hem de mütareke şartlarına aykırı bir şekilde geliştiğini ifade etmiştir. (Meclis-i Mebûsân Zabıt Ceridesi, 1 1992: 137-138) Osmanlı Devleti'nin İtilaf Devletleri'nin şereflerine ve haysiyetlerine güvenerek mütarekeyi imzaladığını ama şimdi bu devletlerin mütarekeye tamamen aykırı hareket ettiğini örneklerle anlatan Fuat Bey, İstanbul'a silahlı askerlerin çıktığını, bunun bir istila ve ilhak görüntüsü verdiğini, Makriköy'ün, İskenderun'un, Musul'un işgal edildiğini yine Makriköy'de bir Fransız Zabıtası kurulmak istendiğini söylemiştir. İtilaf kuvvetlerinin ülkenin birçok bölgesine asker çıkarıp resmi ve özel binaları ve mülkleri işgal ettiğini ifade eden Fuat Bey, işgaller esnasında Müslüman hanelere yapılan tecavüzlerden de bahsetmiştir. (Meclis-i Mebûsân Zabıt Ceridesi, 1 1992: 138) İtilaf Devletleri'nin bu şekilde davranmakla aslında kendi imzaları ile alay ettiğini savunan Fuat Bey, Osmanlı Devleti'nin silahlarının elinden alınmasına rağmen hak ve adalet silahının elinde olduğunu söylemiştir. İslam âleminin güçlü olduğu dönemlerde Hristiyan milletleri ezip yok etmediğini ve onlara yaşama fırsatı verdiğini söyleyen Fuat Bey, mütareke şartlarının uygulanması noktasında ise hükümete çeşitli eleştiriler yöneltmiştir. Bu kadar haksız uygulama karşısında şimdiye kadar hükümetin gerek doğrudan gerekse basın üzerinden bir protestosuna rastlamadığını ifade eden Fuat Bey, hükümetin bu haksız uygulamalara karşı nasıl bir siyaset takip edeceğini meclise anlatması gerektiğini belirtmiştir. (Meclis-i Mebûsân Zabıt Ceridesi, 1 1992: 138-139)

Bunun üzerine söz alan Harbiye Nazırı Mustafa Reşit Paşa, hükümetin mütarekenin doğru uygulanması için gerekli yerlere tebligat yapacağını, yine mütareke ile ilgili işlemlerin hızlandırılması için nezaret bünyesinde bir heyet kurduğunu ve mütarekenin tatbikatından dolayı iki taraf arasında ortaya çıkabilecek ihtilafın ortadan kaldırılması için de karma bir komisyonun kurulmak üzere olduğunu anlatmıştır. Mütarekenin tatbik olu-

nan ve olunacak maddelerinin tefsir ve uygulamalarının mütareke metnine uygun olup olmadığını münakaşasını ve şimdi bunlara uzun uzadıya cevap vermeyi devletin dış politikası ve menfaatleriyle bağdaşır görmediğini ifade eden Harbiye Nazırı, mütareke hükümlerinin tefsiri hakkında gizli bir celse toplanmasını teklif etmiştir. (Meclis-i Mebûsân Zabıt Ceridesi, 1 1992: 139)

Bu teklif mebusların birçoğu tarafından benimsenmemiş, Tokat mebusu Tahsin Rıza Bey'de "bugün milletin hayat ve memâti mevzu-ı bahs oluyor. Bunu millet iştimalidir" diyerek gizli celse toplanması teklifine karşı çıkmıştır. Yine oturumu yöneten meclis başkan vekili Hüseyin Cahit Bey'de "şimdi konuşulan konu hükümet programıdır ve bu aleni görüşülecektir. Diğer konular için ileride gizli celseler toplanır" diyerek mebusların çoğuyla aynı görüşte olduğunu ifade etmiş ve esas hakkında görüşmelere devam edilmiştir. (Meclis-i Mebûsân Zabıt Ceridesi, 1 1992: 139)

Bu sırada sözü Maarif Nazırı Rıza Tevfik Bey almış ve görüşlerini ifade etmiştir. Savaşa girme hususunda kendilerinin mesul olmadığını bugünkü kadroların başından beri savaşa ve izlenen politikalara karşı çıktığını ve bu şekilde düşündükleri için de her zaman dışlandıklarını söyleyen Rıza Tevfik Bey, bugünkü hükümetin Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından da sorumlu olmadığını belirtmiştir. Mütarekedeki bazı maddelerin yoruma açık olduğunu altını çizen Rıza Tevfik Bey işgallerin mütarekenin yedinci maddesine (Mütarekenin yedinci maddesi şöyledir: Müttefikler, emniyetlerini tehdit edecek vaziyet zuhurunda herhangi sevkülceyş noktasını işgal hakkını haiz olacaklardır.) dayanarak yapıldığını, hükmün galibin olduğunu ve Almanya ve sair güçlü devletleri dize getiren İtilaf Devletlerine karşı yapacakları çok bir şey olmadığı için bu tablonun ortaya çıktığını anlatmıştır. (Meclis-i Mebûsân Zabıt Ceridesi, 1 1992: 139-140)

Rıza Tevfik Bey, bu sözlerine karşı mütarekenin yanlış uygulandığında ısrar eden Bursa Mebusu Rıza Bey'e mütarekede olduğunu savunduğu " üssü hareket-ı bahriyeri işgal edeceğim, lazım gelen noktaları işgal edeceğim." maddelerini hatırlatmış, bunun üzerine bir kısım mebuslarda "mütarekede böyle bir hüküm yok mütarekeyi okumamışsın " diyerek Rıza Tevfik Bey'i eleştirmişlerdir. (Meclis-i Mebûsân Zabıt Ceridesi, 1 1992: 140). (Mütareke metninde gerçekten de "üssü hareket-ı bahriyeri işgal" diye bir ibare yoktur).

Sözlerine devam eden Rıza Tevfik Bey barış antlaşması yapılmadığı için ayrıntılı bir programla meclisin önüne gelmediklerini, mağlup pozisyonunda oldukları ve iktidarı tam anlamıyla ellerinde tutamadıkları için de bir şeyler vaat edemediklerini ifade edip, asıl maksatlarının Osmanlı Devleti'nin şeref ve haysiyetini ve menfaatlerini muhafaza etmek şartı ile barış antlaşması yapmak olmak olduğunu ifade etmiştir. (Meclis-i Mebûsân Zabıt Ceridesi, 1 1992: 140)

Yorgi Efendi'nin eleştirilerine de cevap veren Rıza Tevfik Bey, kendisinin ve hükümetin azınlıkların hukuku konusunda çok hassas olduğunu, bunu temin noktasında ellerinden geleni yapacaklarını, fakat beş senelik bir harbin ortaya çıkardığı kimi olumsuz durumları da beş günde düzeltemeyeceklerini ve zamana ihtiyaçları olduğunu ifade etmiş ve "Kabinemizin asıl programı hukuk-ı cemaati, hukuk-ı ictimaiyeti tanımadır" demiştir. Rıza Tevfik Bey "biz de onu tanıyoruz." diyen Divaniye Mebusu Fuat Bey'e de

zaten İslam hukukunun bu noktada diğer dinlerin hukuku ile farklı olmadığını söylemiş bu hususta " biz bugün umum Osmanlılığı teşkil eden cemaat-ı muhteremenin hukukunu her vechile tanıyacağız ve tanıyoruz, bunun için de bilfiil bazı teşebbüste bulunduk." diyerek bu konuda hükümetin ne kadar hassas olduğunu bir kere daha ifade etmiştir. (Meclis-i Mebûsân Zabıt Ceridesi, 1 1992: 140-141)

Bundan sonra söz alan Halep Mebusu Artin Boşgezenyan Efendi, program hakkında görüşlerinin olumlu olduğunu, gördüğü kadarıyla programın kanun üstünlüğünü tekrar geri getirmeyi ve barış antlaşması yapılmasını öngördüğünü ifade edip, Kanun-i Esasi'de yer alan şahıs hürriyeti, mülkün dokunulmazlığı, basın özgürlüğü ve toplantı hakkı gibi konuların, kanun üstünlüğünün geri gelmesiyle tekrar dikkate alınacağına inandığını söylemiştir. (Meclis-i Mebûsân Zabıt Ceridesi, 1 1992: 141)

Artin Efendi'nin, üzerinde durduğu ikinci konu da Tehcir Kanunu olmuştur. "Bugün Osmanlı Devleti medeniyet ve siyaset âlemi önünde suçludur" sözü meclisten büyük tepki alan Artin Efendi'nin suçlamalarına İstanbul Mebusu Osman Said Bey, Mardin Mebusu İhsan Bey ve Muş Mebusu İlyas Sami Efendi tarafından cevap verilmiştir. (Meclis-i Mebûsân Zabıt Ceridesi, 1 1992: 141-144)

İtilaf Devletleri ile yapılacak barış anlaşmasından önce hükümetin Tehcir Kanunu'nu çıkararak ve uygulayanları yargılamasını isteyen Artin Efendi bu konuda başta İttihat ve Terakki Partisi olmak üzere askeri ve mülki makamlarla, bazı sivilleri suçlamış, savcılarının harekete geçmesi ve Tehcir Kanunu sonucu ortaya çıkan mağduriyetlerin giderilmesi gerektiğini aksi takdirde bu işi sulh konferansının yapacağını söylemiştir. Konuşmasında Ermeni olaylarından sorumlu tutulup Diyarbakır Divan-ı Harbine sevk edilen ve yolda Çerkes Ahmet ve çetesi (Çerkes Ahmet ve efradı daha sonra yargılanıp suçlu bulunup idam edilmişlerdir. Kocahanoğlu 1998: 271) tarafından öldürülen İstanbul Mebusu Zöhrab Efendi ve Erzurum Mebusu Varteks Efendi'den de söz eden Artin Efendi bu olayın da aydınlatılmasını istemiştir. (Meclis-i Mebûsân Zabıt Ceridesi, 1 1992: 141-144)

Artin Efendi'nin iddialarına cevap veren Osman Saib Bey sulh konferansına Van Vilayetinden de birçok Müslüman'ın gidip Ermenilerin yaptıkları katliamları anlatacağını söylemiş, İhsan Bey, Van'dan Ermenilerce götürülen Müslüman kadınları, yine İlyas Sami Efendi de Van'daki olaylara karışan Ermeni mebusları hatırlatmıştır. (Meclis-i Mebûsân Zabıt Ceridesi, 1 1992: 144)

Bu tartışmadan sonra sözü Aydın Mebusu Emanuel Emanuelidi Efendi almıştır. "Artin Efendi'nin söylediklerinin birçoğu doğru, bir kısmı doğru değil" diyen ve bugün için öncelikli olarak hükümet programının konuşulmasını isteyen Emanuel Efendi konuşmasını diğer Rum arkadaşlarının adına da yaptığını belirtmiştir. "Hükümet programının biri savaşa diğeri de dâhili meselelere ait iki yönü var" diyen Emanuel Efendi savaşa girme konusunda İttihat ve Terakki Partisini suçlamış, bunların savaşa girme taraftarı olmayanlara da savaş ilan ettiğini ve bu yanlış politikaların cezasını memleketin çektiğini ve çekeceğini söylemiştir. Emanuel Efendi, Tevfik Paşa hükümetini ise üzerine aldığı ağır yükten ve barış antlaşması imzalanması hususundaki iradesinden dolayı tebrik etmiştir. İmzalanan mütarekeden de görüldüğü üzere barış antlaşması şartlarının ağır olabileceğinin altını çizen Emanuel Efendi, bundan sonra hükümete güvenoyu vermeyeceğini

ifade edip bunun nedenini anlatmıştır. İttihat ve Terakki Partisi'nin iktidara geldiği zaman ilan ettiği İttihâd-ı Anasır programına uymadığını anlatan Emanuel Efendi, Tevfik Paşa kabinesinin de programında ilan ettiği azınlıklarla ilgili hususlara uyacağına inanmadığını belirtmiştir. Programda yer alan "hukuk-ı cemaat" tabirini eski ve baskı devirlerinden kalma bir terim olarak gördüğünü ifade eden Emanuel Efendi programda "milletler hukuku" tabirinin olmamasından da şikâyet etmiştir. Geçmişte Rum azınlığa ait olan birçok emlâkın ellerinden alındığını iddia eden Aydın mebusu bunları düzeltilmesi noktasında hükümete zaman tanıyacaklarını ifade etmiş ve yine Rumların, hükümet, kanunlarca men edilen kötü bir muamele yapmadıkça asayiş ihlal edici tavrılarda bulunmayacaklarını söylemiştir. (Meclis-i Mebûsân Zabıt Ceridesi, 1 1992: 144-146 – Bu teminata rağmen Rumlar Mondros Ateşkes Andlaşmasından Sonra Trakya'da, İstanbul'da, Batı Anadolu'da ve Karadeniz Bölgesinde asayiş en fazla ihlal eden unsur olmuşturlardır.)

Bu sözlere cevap veren Maarif Nazırı Rıza Tevfik Bey hükümet olarak milliyetler prensibini uygulamakta kararlı olduklarını, kabinede bu konuda ihtilaf olmadığını hatta Osmanlı Hukuku'nda da yeri olan bu ilke ile ilgili adımlar atmaya başladıklarını ve zaten kendilerinin bu adımları atmamaları halinde İtilaf Devletleri'nin bunları kendilerine zorla yaptırabileceklerinden bahsetmiştir. (Meclis-i Mebûsân Zabıt Ceridesi, 1 1992: 146)

Yine bu meseleler hakkında söz alan Şura-yı Devlet Reisi Şerif Paşa da zor bir dönemde hükümet sorumluluğunu üstlendiklerini, programlarının ayrıntılı olmamakla birlikte temel meseleleri ortaya koyduğunu, amaçlarının devlet ve millet için şeref ve haysiyetini koruyacak bir antlaşma yapmak olduğunu söylemiş, Osmanlı Milleti'ni oluşturan değişik unsurların hukukunu temine çalışacaklarını ifade etmiştir. Hükümete güvenoyu vermeyeceklerini ifade eden mebusların hükümetin icraatlarını görmeden böyle bir karar vermiş olmalarını eleştiren Şerif Bey, bu mebusları ikna için hükümetin ne yapması gerektiğini sormuştur. Şerif Bey, mütareke hükümlerinin doğru olarak uygulanabilmesi için ellerinden geleni yaptıklarını, bu konu ile ilgili Hariciye Nezareti'nde bir komisyon kurduklarını söylemiş alt kademede ki memurların kararlarıyla ortaya çıkan yanlış uygulamaların da düzeltileceğini ve bu konuda İtilaf Devletleri yetkililerine gerekli ihtarların yapıldığını anlatmıştır. İstanbul'daki işgaller konusuna da değinen Şerif Paşa, askeri binaların işgal edilmediğini başkente gelen iki üç tabur askere kalmaları için yer gösterildiğini ve bunun da bir işgal olmadığını ifade etmiştir. Selimiye ve Taksim kışlalarının da bu amaç için tahsis edildiğini söyleyen Şerif Paşa, sadece gerekli yerlere asker ikame edildiğini anlatmıştır. "Öyleyse bu konuda gazeteler yalan haberler yazıyorlar" diyen Bursa Mebusu Rıza Beye cevap veremeyen Şerif Paşa sözü Tehcir Kanunu'na getirmiştir. Bununla ilgili Artin Efendi'nin eleştirilerine cevap veren Şerif Paşa geçmişte yapılan uygulamaların araştırılması için Dâhiliye Nezareti'nde bir teftiş heyeti oluşturduklarını söylemiş ancak açılacak soruşturmalarda kin ve garezle hareket etmeyip adaletli davranacaklarını ifade etmiştir. (Meclis-i Mebûsân Zabıt Ceridesi, 1 1992: 146-147)

Tartışmalar bu şekilde devam ederken sözü Teceddüd Fırkası (İttihat ve Terakki Partisi, son kongresinde kendini fesh etmiş ve yerine 9 Kasım 1918'de Teceddüd Fırkası kurulmuştur. Liberal politikaları takip etmesi öngörülen ve İttihat ve Terakki Partisi'nin yıpranmamış isimleri tarafından kurulan partinin idare meclisinde Rum ve Ermenilere

de yer verilmiştir. Tunaya 1995: 412-413; Akşin 1998: 34-36) mensuplarından Saruhan Mebusu Mehmet Sabri Bey almıştır. Mehmet Sabri Bey ülkenin yaşadığı sıkıntılı ve matemli günlere işaret ettikten sonra Teceddüd Fırkası olarak yeni oluşmuş kabineye yardımcı olmak istediklerini ifade etmiştir. Mecliste şu an için tartışılan birçok konunun gelecekte tartışılmasını isteyen Mehmet Sabri Bey özellikle Ahmet İzzet Paşa Kabinesi'nin istifasına neden olan "İttihatçılar ve bunların icraatlarının tetkik ve tenkidinin" tarihin sayfalarına terk edilmesini istemiştir. Şahsen ve fırka olarak Tevfik Paşa gibi bir ismin başında olduğu bir kabineyi destekleyeceklerini anlatan Mehmet Sabri Bey fırkalarının kabineden en büyük beklentisinin mütareke ve barış antlaşması hususunda dikkatli ve uyumlu olunması olduğunu belirtmiştir. Buna göre, mütareke hükümlerinin uygulanmasında hükümetten kaynaklanacak bir ihmal önemli sıkıntılara yol açabilecektir. Mütareke hükümlerinin uygulanması noktasında hükümet üyelerinin şimdiye kadar yaptıkları açıklamaları tatmin edici bulan Mehmet Sabri Bey, bu hususta daha büyük basiret ve teyakkuz ile ve daha hızlı hareket edilerek mütareke hükümlerinin ülke için faydalı bir şekilde tatbikini istemiştir. Barış antlaşması konusunda da görüşlerini açıklayan Mehmet Sabri Bey, ülke çıkarlarını koruyacak bir barış anlaşması konusunda hükümete sonuna kadar yardımcı olacaklarını beyan etmiştir. (Meclis-i Mebûsân Zabıt Ceridesi, I 1992: 147-148)

Bu noktada tartışmaya Trabzon Mebusu Mehmet Emin Bey katılmıştır. Tevfik Paşa'nın üzerine aldığı bu görevle gerçekten zor bir yükün altına girdiğini söyleyen Mehmet Emin Bey, bundan sonra Maarif Nazırı Rıza Tevfik Bey'e çok ağır eleştiriler yönelmiştir. Meşrutiyete inandıran meclis iradesine güvenmeyen kimi kişileri içinde barındıran böyle bir kabinenin güvenoyu için meclise gelmesinin kendisini şaşırttığını söyleyen Mehmet Emin Bey, Maarif Nazırı Rıza Tevfik Bey'in meclisin varlığını gayr-i meşru gördüğünü iddia etmiştir. Hükümetin meclisten alacağı güvenoyunu kendine bir kuvvet olarak görmediğini, meclisi bir kudret deposu olarak kabul etmediğini belirten Trabzon mebusu, hükümetin millete değil padişaha dayandığını ifade etmiştir. "Kabine, itimadın kuvvet olacağı itikadıyla buraya gelmedikçe ve demin arz ettiğim gibi menafi-i aliye-i memleketi temin edeceğine dair kanaat hâsıl etmedikçe vereceğimiz itimat reyinin bir kuvvet olacağı zannında değilim." diyen Mehmet Emin Bey bundan sonra sözü mütarekenin uygulanmasına getirmiştir. İtilaf Devletleri'nin mütareke hükmüne aykırı davranacaklarını zannetmediğini söyleyen Mehmet Emin Bey, mütareke şartlarının hakkıyla uygulanması için İtilaf Devletlerini uyaracak, onları imzalarına hümete davet edecek bir hükümetin olmadığını ve Hariciye Nazırı'nın dahi şu ana kadar işgal edilen yerleri tam olarak bilmediğini savunmuştur. Mütareke uygulamalarının işgal haline geldiğini belirten Mehmet Emin Bey, bu uygulamalarda bu kadar taviz veren bir hükümetin yarın adil bir barış yapacağına ve Osmanlı hukukunu savunacağına inanmadığını söylemiştir. Bazı arkadaşlarının dediği gibi hükümete verilecek güvensizlik oyununun bir buhrana yol açmayacağını ifade eden Mehmet Emin Bey aksine bu durumun buhranı ortadan kaldıracığını savunmuştur. Mütareke sonrası milletin izzet-i nefsinin müdafaa edilmesi gerektiğini söyleyen Mehmet Emin Bey zilletle ölmek için bunun şart olduğunu anlatmıştır. "Geçmişte Talat Paşa Hükümeti ne kadar cüretkâr idiyse, bugün bu hükümet de bu kadar çekingendir" diyen Mehmet Emin Bey her iki siyasetin de yanlış olduğunu söylemiş mütareke şartlarının uygulanması noktasında İtilaf Devletleri'nin planlarına rağmen

milli duruş ve namusun kaybedilmemesini istemiştir. Savaş sürecinde olup bitenlere karşı kendisi dâhil susan herkesin devlete fenalık edip etmediğinin tartışılmasının sonraya bırakılmasını isteyen Mehmet Emin Bey, bugün kabineye verilecek bir güvenoyunun devlete daha fazla fenalık yapacağını savunmuştur. İttihat ve Terakki Partisi'nin savaşa dâhil olma noktasında kendilerine sunduğu gerekçelere inandıklarını söyleyen Mehmet Emin Bey, bu konuda kendilerini uyarmayan zamanın Londra Büyükelçisi ve şimdinin sadrazamı Tevfik Paşayı da eleştirmiştir. Konuşmasının sonunda Rum ve Ermeni mebusların gündeme getirdikleri haklar meselesine destek verdiğini ifade eden Mehmet Emin Bey, kabinede bir iki kişiye karşı hürmeti olmasına rağmen hükümete güvenoyu vermeyeceğini ifade etmiştir. (Meclis-i Mebûsân Zabıt Ceridesi, 1 1992: 148-149)

Celse devam ederken hükümet aleyhine eleştirilerde bulunanlardan birisi de Hürriyet-i Avam Fırkası (İttihat ve Terakki Fırkası'nın son kongresinden önce Kasım 1918'de bu firkadan ayrılanlarca kurulmuştur. Kamuoyu ve basında İttihat ve Terakki Fırkası'nın devamı olarak algılanmasına rağmen çağrıldığı halde bu fırkanın son kongresine katılmamıştır. Fırka 1919 seçimlerine girmemiş, üyelerinin bir kısmı Anadolu hareketine katılmışlardır. Kurucuları arasında Ali Fethi Bey (Okyar) ve Hüseyin Kadri Bey'in bulunduğu fırkanın Mimber isimli bir gazetesi de vardır. Gazete 13Kasım 1918'de İstanbul'a gelen Mustafa Kemal Paşayı kamuoyuna daha fazla tanıtmak adına onula ilgili birçok haber yapmıştır. Tunaya 1995: 406-407; Akşin 1998: 87-88) üyesi ve Karesi Mebusu Hüseyin Kadri Bey olmuştur. Sözlerinin başında Divaniye Mebusu Fuat Bey'in mevcut durumu bir İslamiyet Hristiyanlık mücadelesi gibi tanımlayan sözlerine karşı çıkan Hüseyin Kadri Bey "artık ehl-i salib muharebesi yoktur, hürriyet-i vicdan vardır. Mütareke uygulamalarına dinler mücadelesi çerçevesinde bakmıyoruz" diyerek mütareke ve sonrası yaşanan gelişmelere Fuat Bey'den farklı bir yaklaşım tarzı getirmiştir. Bundan sonra eleştiri oklarını Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa'ya yönelten Hüseyin Kadri Bey, mütareke hükümlerini tefsir için oluşturulan komisyona karşı çıkmış, bu komisyonun sınırlarının ne olacağı ve uygulamaya nereden başlayacağı konusuna hükümetin bir açıklık getirmesini istemiştir. Mütareke hükümlerini tefsir etmeyi, hükümlerin uygulama sahasını genişletmek şeklinde anladıklarını söyleyen Hüseyin Kadri Bey, mütareke uygulamalarını ifşa etmeyi devletin menfaatlerine aykırı bulan ve bunları gizli bir celsede izah etmek isteyen Mustafa Reşit Paşa'ya ağır eleştiriler yöneltmiş, milletin mukadderatı ile ilgili konuların açık celsede konuşulmasını istemiştir. Mensubu olduğu Osmanlı Hürriyet-i Avam Fırkası'nın kabinede bir uyum görmediğini, Adliye Nazırı'nın milli vasıflara sahip olmadığını, kabinedeki bazı nazırların Divan-ı Harb'in yapacağı tetkikat sonrası mahkûm olacağına inandığını anlatan Hüseyin Kadri, Bey Ahmet İzzet Paşa Kabinesi'ne olan itirazlarının bu kabine için de geçerli olduğunu, bir hükümetin onu oluşturan kişilerin yüksek makamlardan gelmeleriyle değil, gerçekten aralarında birlik olmaları ile büyük olacağını, zamanın ihtiyaçlarını kavrayamamış bu kabinenin Tevfik Paşa'nın ismine de zarar verdiğini söyleyip, hükümete güvenoyu vermeyeceklerini ifade etmiştir. (Meclis-i Mebûsân Zabıt Ceridesi, 1 1992: 149-150)

Hemen arkasından konuşan Sivas Mebusu Dikran Barsamyan Efendi mensubu bulunduğu Teceddüd Fırkası'nın hükümete güvenoyu vereceğini tekrar ifade etmekle beraber hükümetten bazı konularda isteklerde bulunmuştur. Barsamyan Efendi kabine prog-

ramında yer alan "izale-i mazlumiyetle, telafi-i mağduriyete çalışacağız" tabirinin "derhal ve derhal çalışacağız" olması gerektiğini ve çalışacağız tabirinin belirsizlikten kurtarılıp somut vaatler haline getirilmesini istemiştir. Barsamyan Efendi de tıpkı Artin Efendi gibi Tehcir Kanunu'nu ve sonrasında yaşandığını iddia ettiği mağduriyetlerin sorgulanıp giderilmesini istemiştir. (Meclis-i Mebûsân Zabıt Ceridesi, I 1992: 150) Bu beyanat üzerine Bursa Mebusu Rıza Bey ise "Türklerin bütün hukukuna tecavüz edilmiştir, bunlara cevap verilmeyecek midir" diyerek söz almak istemiştir. (Meclis-i Mebûsân Zabıt Ceridesi, I 1992: 151)

Bu sırada yeniden söz alan Divaniye Mebusu Fuat Bey ise önce Hüseyin Kadri Bey'e cevap vererek kendisinin Osmanlı Devleti'nin bir Ehl-i Salib ordusuyla karşı karşıya olduğunu ima etmediğini, İtilaf Devletleri'nin imzaladıkları mütarekeye hürmetsizlik ettiklerini anlatmaya çalıştığını belirtmiştir. Avrupalıların ve Amerikalıların haksızlıklar karşısında nefretlerini göstermeye haklarının olduğu gibi, İslam âleminin de bu hakka sahip olduğunu söyleyen Fuat Bey devlete karşı yapılan adaletsiz uygulamaların insanlarda her şeyden çok bir nefret hissine sebebiyet verdiğini söylemiştir. Mütarekenin uygulanması konusunu gizli bir celsede müzakere etmeyi teklif eden Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşayı da eleştiren ve her şeyin açık konuşulması gerektiğini ifade eden Fuat Bey, mütarekenin Türkçeye ve Fransızcaya çevrildiğini tam metnin ellerinde bulunduğunu, hükümlerin çok açık olduğunu ve bu hükümlerin içinde gizli bir şekilde tefsir veya tevili olunacak veya tefsir ve tevili birtakım heyetlere havale edilecek maddelerin olmadığını söylemiştir. Buna rağmen tatbiki konusunda İtilaf Devletleri ile anlaşmazlığa düşülen konuları mecliste münakaşa edebileceklerini ifade eden Fuat Bey Hariciye Nezaretinde kurulan ve mütarekenin uygulanması ile ilgili görev yapan komisyonu ise eleştirmiştir.

Mondros Mütarekesi imzalanmadan Ahmet İzzet Paşa Hükümeti'nin gizli bir celse topladığını ve burada mütarekeyi kabul etmesi için meclisten destek almaya çalıştığını savunan Fuat Bey, mütarekenin tatbiki noktasında toplanacak gizli bir celseyi ise kabul etmeyeceklerini söylemiştir. Bu konu ile ilgili Maarif Nazırı Rıza Tefvik Bey'in "biz mağlubuz ve galip ve mağlup arasında fark vardır, ne yapılırsa kabul edeceğiz." sözlerini de şiddetle eleştiren Fuat Bey bu ifadeleri teslimiyet olarak tanımlamıştır. Mütareke imzalandıktan sonra galip ve mağlubun kalmadığını savunan Fuat Bey, İtilaf Devletleri'nin mütarekeyi kendilerine göre yorumlayamayacağını, hükümetin, ülkenin hukukuna sahip çıkması gerektiğini belirtmiş, hak ve adalet çağı olan böyle bir zamanda yapılacak haksızlıkların hükümet tarafından dünya genelinde protesto edilmesini istemiştir. Bu konuda Amerika Birleşik Devletleri ile irtibata geçilip, İtilaf Devletleri'nin uygulamalarının şikâyet edilmesini isteyen Fuat Bey, hükümetin bunu yapmak yerine bir tefsir komisyonu kurup ülkenin işgaline zemin hazırladığını savunmuş, Dâhiliye Nazırı Mustafa Arif Bey'in "kurulan komisyon tefsir komisyonu değil tatbik komisyonudur" ifadesine de tepki göstererek ikisinin de aynı şey olduğunu söylemiştir. Ülkenin hiçbir yerinde asayişsizlik olmadığı için mütarekenin yedinci maddesine dayanılarak yapılan işgallerin haksız olduğunu savunan Fuat Bey "bugün Almanya'da Avusturya'da Rusya'da asayiş muhteldir. Dünyanın her tarafında asayiş muhteldir, fakat bizim ülkemizdeki asayiş Londra'daki asayişle rekabet edecek derecededir" diyerek hükümetin asayişsizlik gerekçesiyle yapılan

işgallere gerekli tepkileri göstermeyip göz yumduğunu ve bu konuda aciz kaldığını söylemiştir. (Meclis-i Mebûsân Zabıt Ceridesi, 1 1992: 151-152)

Bu iddialara Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa cevap vermiş ve bir defa daha kurulacak komisyonun tatbik komisyonu olduğunu belirtmiştir. İngiliz, Fransız ve İtalyanların ayrı ayrı talepleri olduğunu söyleyen Mustafa Reşit Paşa hepsini birleştirip işleri süratlendirmek için komisyon kurduklarını söylemiş, konuşması sırasında kullandığı tefsir sözcüğünün ise ağzından "mütareke ahkâmını tefsir etmek istiyorsanız o vakit celse-i hafiyeye akd edelim" şeklinde çıktığını ifade etmiştir. (Meclis-i Mebûsân Zabıt Ceridesi, 1 1992: 152)

Bu sırada meclisi yöneten reis vekili Hüseyin Cahit Bey hükümetin müzakerelerin sonlandırılmasına dair talebini dile getirmiş ve bunu oylamadan önce iç tüzük gereği müzakerelerin devam etmesini isteyen bir mebusa söz vermiştir. (Meclis-i Mebûsân Zabıt Ceridesi, 1 1992: 153) Bu çerçevede söz alan Tokat Mebusu Tahsin Rıza Bey görüşmelerin sonlanmamasını ve konuşmak isteyen herkese söz verilmesini istemiştir. Yapılan oylamada müzakerelere devam kararı çıkmış ve sözü yine Tahsin Rıza Bey almıştır. (Meclis-i Mebûsân Zabıt Ceridesi, 1 1992: 153) Hükümete güvenoyu verme noktasında akl-ı selimle ve muhakeme ile hareket edilmesini isteyen Tahsin Rıza Bey, kabinede görev yapan kişilerin soyut verilerden çok somut verilerle değerlendirilmesini, karar verirken bunların siyasi hayatta yaptığı işlere bakılması gerektiğini ifade etmiştir. Tahsin Rıza Bey kabinenin teşekkülünde meclise danışılmadığını ve bu suretle meşrutiyetle yönetilen diğer ülkelerde de var olan meşrutiyetle bir geleneğin çiğnendiğini söylemiş, bu hareketin hükümetin Kanun-i Esasiye ve meşrutiyete uyulacağı noktasında vermiş olduğu teminata da ters düştüğünü belirtmiştir. Kanun-i Esasi'de kabinenin güvenoyu almak için meclise gelmesine dair de bir kayıt olmadığını ifade eden Tahsin Rıza Bey hükümetin bu tavırlarıyla, iki meşrutiyet geleneğinden birine riayet ederken diğerini yok saydığını ifade etmiştir.

Nazırlar hakkında da görüşlerini belirten Tahsin Rıza Bey, Adliye Nazırı Ali Haydar Efendi'nin bu makamdan çok daha önemli olan şeyhülislamlık için yeterli donanıma sahipken Adliye Nazırlığı için uygun isim olmadığını söylemiştir. Ali Haydar Efendi'nin toplanacak sulh konferansında önüne gelecek konularda bilgi olarak eksik kalacağını savunan Tahsin Rıza Bey, Maliye Nezareti'ne yapılan atamayı da eleştirmiş ve maliye nazırının da uluslararası iktisat alanında yetersiz olduğunu ifade etmiştir. Kabineyi kendi içerisinde uyumlu bulmadığını belirten Tahsin Rıza Bey sözü mütarekeye getirmiş ve hükümeti mütareke hükümlerinin uygulanması noktasında devletin haklarını koruyamamakla suçlamıştır. Osmanlı Devleti'nin müttefiklerine göre daha hafif şartlar taşıyan bir mütareke imzaladığını söyleyen Tahsin Rıza Bey, buna karşın hükümetin birkaç gündür sergilediği beceriksizlikle ülkenin işgaline sebep olduğunu anlatmıştır. Son günlerde gazetelerde çıkan haberlerde devletin hâkimiyet hakkına müdahale edileceğinin, erzaka narh konulacağını ve yabancı jandarmanın getirileceğinin yazıldığını anlatan Tahsin Rıza Bey, bütün bu sebeplerden dolayı hükümete güvenoyu vermeyeceğini ifade etmiştir. (Meclis-i Mebûsân Zabıt Ceridesi, 1 1992: 153-154) Müzakereler devam ederken söz alan bir başka kişi de İstanbul Mebusu Fethi Bey olmuştur. Maarif Nazırı Rıza Tevfik Bey'in " ne yapalım bu mütarekeyi de bizim hükümetimiz yapmadı muharebeyi de biz

yapmadık" şeklindeki ifadelerinden "mütareke kötü şartlarla yapılmış ise onun tatbikatından mütevellit kabahatler de onu akdeden hükümetindir" gibi yanlış bir anlam çıktığını söyleyen Fethi Bey mütarekede (Takvim-i Vakayî'yi de göstererek) "üssül hareke" veya "üssü bahri" ifadelerinin olmadığını söylemiş hükümeti ve Maarif Nazırını mütarekeyi okumamak ve bilmemekle suçlamıştır.

İstanbul'a İtilaf Devletleri askerlerinin çıkmasını da değerlendiren Fethi Bey mütarekenin yedinci maddesinin İstanbul'a tatbik edilemeyeceğini savunmuştur. Hükümetin bu politikalarını devam ettirmesi halinde her yerin işgal edilebileceğini ve buna şaşırılmaması gerektiğini söyleyen Fethi Bey, hükümetin Taksim Kışlası'nın işgaline de göz yumduğunu söylemiştir. Kışlanın işgali üzerine mecliste yapılan bir itiraza karşı burasının Fransız malı olduğunu söyleyen Harbiye Nazırını da eleştiren Fethi Bey, Taksim Kışlası ve meydanının Maliye Nezareti tarafından bir Osmanlı şirketine devr edildiğini, hâl-i hazırda o şirkette Maliye Nezareti'nin de ikiyüzbin liralık hissesi olduğunu söylemiş ve o şirketin içerisinde bir miktar Fransız sermayesinin bulunmuş olmasının şirketin Osmanlı şirketi olması gerçeğini değiştirmeyeceğini anlatmıştır. (Meclis-i Mebûsân Zabıt Ceridesi, 1 1992: 154-155)

Hükümet programı üzerine söz alan diğer bir mebusta Mehmet Sadık Efendi olmuştur. İhtilaf ile hareket etmenin kimseye bir şey kazandırmayacağını söyleyen Mehmet Sadık Efendi, Tahsin Rıza Bey'in Adliye Nazırının yetersizliği ile ilgili sözlerini de protesto etmiştir. Hükümetin henüz yeni kurulduğunu ve zamana ihtiyacı olduğunu belirten Mehmet Sadık Bey, eğer hükümetin icraatlarından memnun kalınmazsa o zaman güvensizlik oyu verilmesi gerektiğini söylemiştir. "Dünyaya bir olduğumuzu ve hakkımızı sonunu kadar savunacağımızı gösterelim" diyen Mehmet Sadık Efendi, İtilaf Devletleri'nin Osmanlı Devleti'nin hukukunu çiğneyeceğine inanmadığını ve eğer böyle bir durum olursa milletin sonuna kadar mücadele edeceğini söylemiştir. (Meclis-i Mebûsân Zabıt Ceridesi, 1 1992: 155-156)

Yapılan eleştiriler üzerine Dâhiliye Nazır Mustafa Arif Bey tekrar söz almış ve hükümetin mütarekenin uygulanmasında ihmal göstermediğini, Hariciye Nezareti bünyesinde oluşturulan komisyonun da ifade edildiği üzere İtilaf Devletleri tarafından yapılan istekleri organize etmek amacıyla kurulduğunu ifade etmiştir. Osmanlı polis ve jandarmasına şimdiye kadar bir müdahale olmadığını altını çizen Dâhiliye Nazır dışarıdan memur gelmesi gibi bir durumun ve talebin de söz konusu olmadığını anlatmıştır.

Azınlık mebusları tarafından dile getirilen konuları da gündemine alan Mustafa Arif Bey, geçmiş hükümetlerin hatalarından Türklerin de etkilendiğini ifade etmiş ve her ne meydana gelmişse aslının ortaya çıkarılacağını, konuya önyargısız ve adaletle yaklaşılıp ona göre hüküm verileceğini söylemiştir. (Meclis-i Mebûsân Zabıt Ceridesi, 1 1992: 156)

Bundan sonra Muş Mebusu İlyas Sami Bey tekrar söz almış ve Tehcir Kanunu ve Ermeni meselesi ile ilgili görüşlerini ifade etmeye devam etmiştir. Bundan önce dünya savaşı ve sonuçlarına değinen İlyas Sami Bey savaşın akli ve mantığı dışlayıp hissiyatı ön plana çıkardığını ve kötü sonuçlarının herkesçe yeni yeni anlaşıldığını belirtmiş devletin geleceği için hükümete güvenoyu verilmesini istemiştir. Ahmet İzzet Paşa Hükümeti'nin ve şimdiki hükümetin Ermeni olayları ile ilgili sessizliklerine bir anlam veremediğini

anlatan ve bu tutumu eleştiren İlyas Sami Bey, Osmanlı Devleti'nin savaş başlar başlamaz müslim, gayr-ı müslim ayrımı yapmadan herkesi askere davet ettiğini ve elindeki en sağlam silahları savaşmaları için Ermeni ve Rumlara verip onları Müslümanlarla birlikte sınırlarda görevlendirdiğini ve devletin bu şekilde davranmakla Ermeni vatandaşlarından ne kadar emin olduğunu ortaya koyduğunu söylemiştir. Biraz önce bazı Ermeni mebuslarının öldürüldüğü veya ortadan kaybolduğunun zikr edildiğini söyleyen İlyas Sami Bey bazı mebusların isimlerinin ise kasıtlı olarak söylenmediğini ifade etmiştir. Şu sıralarda halen silahlı olarak Rusya'da bulunan Karakin Efendi'nin savaşın başlangıcında başında bulunduğu çetelerle Van'a hücum ettiğini anlatan İlyas Sami Bey, bu sırada kendisinin de biraz önce ismi geçen Papazyan Efendi ile birlikte Van'da bulunduğu belirtmiştir. Karakin Efendi'nin bu sırada 7-8 maddelik bir metni ultiमतom şeklinde Osmanlı Hükümeti'ne kabul ettirmeye çalıştığını söyleyen İlyas Sami Efendi, bu ultiमतomun resmi dosya evrakı içinde olduğunu söylemiş ve hatırladığı kadarıyla içeriğini kürsüde dile getirmiştir. İlyas Sami Bey bu ultiमतomda Ermenilerin artık boş vaatlerle oyalanamayacağı ve eğer elli seneden beri ulaşmak istedikleri siyasi hedeflerinin önüne geçilirse ve bunları gerçekleştirmelerine izin verilmezse silahlı Ermenilerin Rus Ordusuna katılacaklarının, silahsız Ermenilerin de Osmanlı Devletini içeriden karıştıracaklarının yazıldığını ifade etmiştir. (Meclis-i Mebûsân Zabıt Ceridesi, 1 1992: 156-157)

Burada söze Sivas Mebusu Dikran Barsamyan Efendi karışmış ve Ermenilerin tabii haklarını istediklerini burada Karakin Efendi'nin de bundan bahsettiğini ve aslında bu isteklerin Wilson Prensipleri'nde de var olduğundan bahsetmiştir. (Meclis-i Mebûsân Zabıt Ceridesi, 1 1992: 157)

Karakin Efendi'nin bu tehditlerinin bir süre sonra fiiliyata geçtiğini ve Van'ın yirmi bin kişilik silahlı bir Ermeni kuvveti tarafından işgal edildiğini anlatan İlyas Sami Bey, Osmanlı Ordusu'nun Rus Ordusu ile Ermeni kuvvetleri arasında on beş gün hareketsiz kaldığını ve bu olaylarda Van nüfusunun önemli bir kısmının mahv olduğunu söylemiştir. Bu olaylar hakkında ordu komutanı Halil Paşa ve Van Valisi Cevdet Bey'den de bilgi alınabileceğini belirten İlyas Sami Bey, Ermenilerin kadın çocuk demeden Van'da yaptıkları bu katliamlardan sonra hükümetin bazı tedbirlere başvurduğunu ve her iki millet arasında karşılıklı mücadelenin ve mukatelenin bundan sonra başladığını söylemiştir. Ermenilerin "siyasi hedeflerimize ulaşmak hakkımızdı ve bunu bugün bize Wilson Prensipleri veriyor" şeklindeki görüşlerine de değinen İlyas Sami Bey Meclis-i Mebûsân varken, Kanun-ı Esasi yürürlükteyken, her hak temin edilmiş iken ve fikir hürriyeti varken Ermenilerin silaha sarılıp Osmanlı Devleti'nin düşmanları ile el ele vermelerinin izahının olmadığını savunmuştur. Savaşın başlamasıyla birlikte Osmanlı Devleti'nin dört bir yandan düşman kuvvetleriyle sarıldığını söyleyen İlyas Sami Bey böyle kritik bir durumda devletin sadakatlerinden emin olduğu Ermenilerin, İtilaf Devletleri ile işbirliği yaptığını dikkatleri çekmiştir. Sözü'nün burasında Artin Efendi'nin "asayışsizlikten temin-i menfaat etmek ancak namussuzlara aittir, namuskâr olanlar asayıştan istifade ederler." sözünü hatırlatan İlyas Sami Bey bu çetelerin de asayışsizlikten istifade edip devleti parçalamak istediklerinin altını çizmiş ve Ermenilerin yaptıkları bu hareketlerin sonunda kendilerine de zarar verdiğini söylemiştir. Sözlerine devam eden İlyas Sami Bey Muş mebusu Keygan Efendiyi de şahit göstererek Van ve Muş bölgesinde cereyan eden hadi-

seler hakkında bilgi vermeye devam etmiştir. Keygan Efendi, Van mebusu Papasyan Efendi ve kendisinin Muş'ta beraberce buldukları sırada kendisinin Papasyan Efendiye "arkadaş gel gidelim meclisin ictima vaktidir" demesine rağmen etrafında toplanan silahlı birlikler yanında olduğu halde Papasyan Efendi'nin "asayiş-i memleketi ben temin ediyorum. Bizim vazifemiz buradadır. Asayiş-i memleketi ben tutuyorum" diye cevap verdiğini ifade eden İlyas Sami Bey bu çetelerin hemen ertesi gün Muş'un arkasındaki dağda toplandığını ve Rusya'ya kaçanlar hariç diğerlerinin buradan atılmasının ancak on tabur askerle mümkün olabildiğini anlatmıştır. Osmanlı Devleti'nin, Müslümanlarla sekiz yüz senedir birlikte yaşayan Ermenilerin hukukuna tecavüz etmesinin düşünülemediğini söyleyen İlyas Sami Bey, Emanuel Efendi'nin konuşması sırasında söylediği "Hükümet-i Osmaniye harice harp ilan ederken dâhilde de ilan-ı harp etti" sözünün gerçeklerle bağdaşmadığını, içerde harp ilanı gibi bir durum olsaydı bugün Rumlar dâhil azınlıklara mensup hiç kimsenin mecliste veya başka yerlerde bu kadar rahat hareket edemeyeceğini belirtmiştir. Bu gibi propagandaların Osmanlıların ve İslamların bugünkü zor durumundan istifade edilerek çıkarıldığını anlatan İlyas Sami Bey, Tehcir Kanunu'nun çıkarılması ve sonrasında yaşanan olayları, mukatele yani iki tarafın karşılıklı vuruşması şeklinde tarif etmiş olaylarda suçu bulunan Müslüman ve Ermenilerin yargılanmasını ve cezalandırılmasını istemiştir. İlyas Sami Bey dünyanın kaderini elinde tutan İngiltere'nin bile kendi topraklarında yaşayan bir azınlıktan ihanet gördüğü an bunu şiddetle bastıracağını ve asilerin üzerine bomba yağdırmaktan çekinmeyeceğini söylemiş, (Bu sırada bazı mebuslar "İrlanda da olduğu gibi" diyerek İlyas Sami Bey'i desteklemişlerdir.) ama Osmanlı Devleti'nin bu ihaneti gördüğü halde böyle davranmadığını ifade etmiştir. (Meclis-i Mebûsân Zabıt Ceridesi, 1 1992: 157-158)

Bu sırada Dikran Barsamyan Efendi tekrar söze karışmış ve 1895 Zeytun ve 1909 Adana olaylarını (Barsamyan Efendi bu olaylarda Ermenileri suçsuz ve mağdur konumunda göstermeye çalışmıştır. Fakat hadiselere bakıldığında bu olayları Ermenilerin başlattığı görülmektedir. Merkezi Londra'da bulunan ve Nazarbeg'in reisi bulunduğu Hınçak Komitesi 7 Ekim 1895 tarihinde Zeytun'da büyük bir isyan başlatmış, isyan ancak dört ayda bastırabilmiştir. Adana Olayları da 27 Mart 1909'da silahlanan Ermenilerin Müslümanları katl etmesiyle başlamış daha sonra olaya müdahale eden ordu birlikleri de ateş altına alınmıştır. Uras 1987: 491-499;550-568) hatırlatmış ve azınlıkları temsil eden mebuslar da çekmeceleri açıp kapamak suretiyle İlyas Sami Bey'i protestoya başlamışlardır. (Meclis-i Mebûsân Zabıt Ceridesi, 1 1992: 158) Sözlerine devam eden İlyas Sami Bey, elinde başka belgeler ve bilgiler olduğu halde meclisin daha fazla vaktini almamak adına bu konuyu burada bitirmek ve bu konuda uzlaşmak istediğini söylemiş ve herkesi meydana gelen hadiselerin feci kısmını lanetlemeye, suçlu olanlar varsa cezalandırılmalarını talep etmeye, fakat hakikatlerden de kesinlikle ayrılmamaya davet etmiştir.

Biraz da hükümet programı hakkında konuşmak istediğini söyleyen İlyas Sami Bey, programı beğendiğini ifade etmiş ve mütareke ile ilgili de birkaç söz söylemiştir. Bu hükümetin devleti savaşa sokan ve mütarekeyi imzalayan hükümet olmadığını hatırlatan İlyas Sami Bey, Maarif Nazırı Rıza Tevfik Bey'in "mütarekeyi yapan da biz değiliz" sözünün ise kesinlikle kabul edilemez olduğunu ifade edip böyle devam ederse yarın gelecek yeni bir hükümetin de bu hükümetin icraatlarına sahip çıkmayacağını ima etmiştir.

“Mütareke hükümetin elindedir ve hükümleri de açıktır” diyen İlyas Sami Bey, hükümetin bu konuda cesaretli olmasını, bir eziklik duymamasını söylemiştir. Mütarekeye herkesin riayet etmesi gerektiğini ve bu konuda İtilaf Devletleri ile uzlaşılması gerektiğini ifade eden İlyas Sami Bey, Osmanlı Devleti'nin imzaladığı mütarekeye sadık kalacağını fakat kendisi hakkında haysiyet kırıcı muameleleri kabul etmeyeceğini dile getirmiştir. Kendisinin hükümete güvenoyu vereceğini söyleyen İlyas Sami Bey, hükümet reisi Tevfik Paşaya ise kabinede ahengi sağlamasını tavsiye etmiştir. (Meclis-i Mebûsân Zabıt Ceridesi, 1 1992: 158-159)

İlyas Sami Bey'in konuşmasından sonra Erzincan Mebusu Halet, Kozan Mebusu Matyos Nalbantyan ve Aydın Mebusu Emanuel Emanuelidi efendiler de söz istemişler, meclisi idare eden reis vekili Hüseyin Cahit Bey ise müzakerenin devamı konusunu oylamaya sunmuş, devamı yönünde karar çıkınca da Kozan Mebusu Matyos Nalbantyan Efendi konuşmaya başlamıştır. (Meclis-i Mebûsân Zabıt Ceridesi, 1 1992: 159-160)

Sözlerine kabinenin programını beğendiğini ve güvenoyu vereceğini söyleyerek başlayan Nalbantyan Efendi, “Ermeni Meselesi” diye tanımladığı konu hakkında Müslüman mebuslarının gerekli hassasiyeti göstermediklerini ifade etmiş ve kendisine göre bu meselenin Osmanlı Devleti'nin en önemli ve öncelikli sorunu olduğunu söylemiştir. “Bundan bahsetmemek Osmanlılığın ne idari meselesine ve ne de bugünkü ve yarınki siyasetine muvafıktır” diyen Nalbantyan Efendi, sözlerinden dolayı İlyas Sami Bey'i de eleştirmiştir. İlyas Sami Bey'in dediği gibi doğu sınırlarındaki Ermeniler suçlu kabul edilse bile Tehcir Kanunu'nun bütün Ermenilere uygulandığını ve suçsuzların da mağdur olduğunu iddia eden Nalbantyan Efendi (Nalbantyan Efendi, Ermeni isyanlarını sadece Doğu Anadolu ile sınırlıymış gibi göstermesine rağmen XIX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Anadolu'nun birçok yerinde onlarca isyan hareketi görülmüş ve bunlar I. Dünya Savaşı'nda da devam etmiştir. Yine Tehcir Kanunu bütün Ermenilere uygulanmadığı halde bunun tüm Ermenilere tatbik edildiğini söylemiştir. Uras 1987: 606-612) bu kanunun Ermeniler için kötü sonuçlar doğurduğunu ve bunların bir an önce telafi edilip düzeltilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu sözler üzerine İlyas Sami Bey tekrar söz alıp Ermeni çetelerin bölgede yaptığı olayları tekrar hatırlatmıştır. (Meclis-i Mebûsân Zabıt Ceridesi, 1 1992: 160-161)

Meselenin uzaması üzerine hükümet, müzakerelerin bitmesi için harekete geçmiş ve Şura-yı Devlet Reisi Şerif Paşa güven oylamasına geçilmesini istemiştir. Emanuel Emanuelidi'nin ısrarla söz istemesi üzerine de Dahiliye Nazırı Mustafa Arif Bey “müzakerenin devamı noktasında karar mercii meclis olmasına rağmen hükümet olarak müzakerelerin uzamasını memleket menfaatine uygun görmüyoruz” diyerek müzakerelerin bitmesini istemiştir. Sivas Mebusu Dikran Barsamyan Efendi de hükümetle aynı görüşte olduğunu ifade ettikten sonra müzakerelerin devamı veya kesilmesi konusu oylanmış ve Emanuel Emanuelidi Efendi'nin “Buna tahakküm derler. Hâlâ tahakküm siyaseti devam ederse bunun neticesi iyi olmaz” şeklindeki tehdit dolu sözlerine rağmen meclis görüşmelerinin bitirilmesine karar vermiştir. (Meclis-i Mebûsân Zabıt Ceridesi, 1 1992: 161-162) Bundan sonra verilen takrirlerin okunmasına geçilmiş fakat bazı takrirlerin içeriğinde hakaret ifadeleri olduğu için sonuçta Süleymaniye Mebusu Babanzade Hikmet Bey ve arkadaşlarıyla, (Bunlar Teceddüt Fırkasına mensup mebuslardır) Kütahya Mebusu Ab-

dullah Azmi Beylerin takrirleri okunmuş Abdullah Azmi Bey'in "İcra kılınacak sulh müzakeratında Hâkimiyet-i Osmaniyeyi muallal olarak kabul etmemek ve mütareke mevadının tatbikatında ahkâm-ı mütareke haricindeki muamelatı kabul etmemek şartı ile hükümete beyan-ı itimat olunarak ruznameye geçilmesini teklif ederim" şeklindeki takriri içinde geçen şartlı ve bağlayıcı ifadelerin hükümet tarafından benimsenmemesi nedeniyle oylamaya sunulmamış, bunun yerine Babanzade Hikmet Bey ve arkadaşlarının verdiği "Fırkamız namına serd olunan beyanat (Hükümet programı hakkında Saruhan Mebusu Mehmet Sabri Bey tarafından Teceddüd Fırkası adına yapılan konuşma) maksadımızı kabineye iblağ eylemiş olduğundan beyan-ı itimat ile ruzname-i müzakerata geçilmesini teklif ederiz" şeklindeki takrir oylamaya sunulmuştur. İsim okunarak yapılan oylama sonucu hükümete seksen dört lehte, yirmi yedi aleyhte oy çıkmış üç mebus ise çekimser oy kullanmıştır. Fakat oylamaya katılan mebus sayısı yüz on dörtte kaldığı için ve çoğunluk nisabı, iç tüzüğe göre yüz yirmi dokuz olduğu için oylamanın yine iç tüzüğe göre bir sonraki celsede ve çoğunluk nisabı aranmadan yapılmasına karar verilmiştir. (Meclis-i Mebûsân Zabıt Ceridesi, 1 1992: 162-163) 19 Teşrin-i Sani 1918'de toplanan meclis tekrar bir güven oylaması yapmış ve yüz yirmi dört mebusun oy kullandığı oylamada hükümet programına doksan bir kişi lehte oy verirken yirmi altı kişi aleyhte oy vermiş ve yedi kişi de çekimser oy kullanmıştır. Böylece Tevfik Paşa Kabinesi meclisten güvenoyu almıştır. (Meclis-i Mebûsân Zabıt Ceridesi, 1 1992: 168)

Yıldırım Orduları Grup Kumandanlığı görevinden sonra 13 Kasım 1918'de İstanbul'a gelen Mustafa Kemal Paşa, Tevfik Paşa Kabinesi'nin güvenoyu almaması için çalışmıştır. Ahmet İzzet Paşa Kabinesi'nde harbiye nazırı olmak isteyen Mustafa Kemal Paşa kabineye yer bulamamasına rağmen sadrazamlık görevi ile harbiye nazırlığı görevini birlikte yürüten Ahmet İzzet Paşa'nın harbiye nazırlığı görevini kendisine bırakacağını ümit etmiş, fakat Ahmet İzzet Paşa'nın sadarettten istifası Mustafa Kemal Paşa'nın da planlarında değişikliğe neden olmuştur. Tevfik Paşa kabinesinde yer alamayacağını düşünen Mustafa Kemal Paşa, bu kabinenin meclisten güvenoyu almaması ve Ahmet İzzet Paşa'nın tekrar sadarete gelmesi için meclise giderek yakın arkadaşı Ali Fethi Bey'in kurduğu Hürriyet-i Avam Fırkası'nın da desteği ile yoğun bir kulis faaliyetine girişmiştir. (Aydemir 1999: 311-313)

Sonuç

Mebusların hükümete güvenoyu vermelerinde, hükümetin düşmesi halinde meclisin padişah tarafından dağıtılabileceği ve istikrarsızlık doğabileceği endişesi etkili olmuştur. Bunun yanında gerek İtilaf Devletleri'nin gerekse padişahın tutumlarından dolayı bundan sonra İttihat ve Terakki Partisine yakın bir hükümetin kurulmasının imkânsızlığı da kimi İttihatçıların, hâlâ güçlü oldukları bu mecliste kendilerine mesafeli bir hükümete güvenoyu vermelerine neden olmuştur. İttihatçı olmayan fakat İttihatçıların en önemli muhalifi Hürriyet ve İtilaf Fırkasının da egemen olmadığı bu kabine daha çok meşrutiyet öncesi devlet adamlarının oluşturduğu siyaseten arkasında güçlü bir destek olmayan, bir ihtiyarlar kabinesi olarak teşekkül etmiştir. Tevfik Paşa'nın siyasi geçmişi de göz önüne alınırsa hükümetin padişahın kontrolünde ve ona bağlı olduğu sonucuna varılabilir.

Mecliste yapılan güven oylaması hükümet programının görüşülmesinden çok mevcut siyasi gelişmelerin ve sorunların tartışıldığı bir tartışma şeklinde cereyan etmiştir. Güven oylamasında Mondros Mütarekesi sonrasında başlayan işgallere duyulan tepki Müslüman mebuslarca dile getirilmiş hatta bu konuda hükümet şiddetle eleştirilerek işgallere göz yummak ve mütarekeyi yanlış uygulamakla suçlanmıştır. Yapılan eleştirilerden biri de bazı nazırların mütareke metnini bile okumadıklarıdır ki bunun doğruluğu görüşmelerde açıkça belli olmuştur. Azınlıklara mensup mebuslar ise işgallerin başlamasının verdiği cesaretle hem İttihat ve Terakki hükümetlerini hem de mevcut hükümeti eleştirmişler ve zaman zaman tehditlerde içeren mesajlar vermekten çekinmemişlerdir.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR ve ZABITLAR

- AKŞİN, Sina. İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, Mutlakiyete Dönüş (1918-1919) I. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1998.
- ARMAOĞLU, Fahir. 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (cilti-2: 1914-1995). İstanbul: Alkım Yayınevi, 1996.
- AYDEMİR, Şevket. Tek Adam Mustafa Kemal 1881-1919 I. İstanbul: Remzi Kitapevi, 1999.
- BAYUR, Yusuf Hikmet. Türk İnkılabı Tarihi III, Kısım IV, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.
- ÇAVDAR, Tevfik Çavdar. Talat Paşa Bir Örgüt Ustasının Yaşam Öyküsü. Ankara: Dost Kitapevi Yayınları, 1984.
- İNAL, İbnülemin Mahmut Kemal. Son Sadrazamlar, IV, İstanbul: Dergah Yayınları, 1982.
- KARAL, Enver Ziya. Osmanlı Tarihi, İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918) IX. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1996.
- KILIÇ, Selami. Türk Sovyet İlişkilerinin Doğuşu. İstanbul: Dergah Yayınları, 1998
- KOCAHANOĞLU, Osman Selim. İttihat ve Terakki'nin Sorgulanması ve Yargılanması. İstanbul: Temel Yayınları, 1998
- Meclis-i Mebûsân Zabıt Ceridesi, 1 , (1 Teşrin-i Evvel 1334 (1918) Tarihli Birinci İnikaddan 21 Kanun-ı Evvel 1334 (1918) Tarihli Yirmi dokuzuncu İnikada Kadar). Ankara: 1992.
- POTYEMKİN, Vladimir, S. Bakruşin, A. Efimov, E. Kosmınski, İ. Mintz, A. Naroçnitski, A. Pankratova, V. Sergeyev, S. Skazin, V. Kuostov, N. Koltcnovsky, E. Tarle. Uluslararası İlişkiler Tarihi (Diplomasi Tarihi) 2. (Çev. Attila Tokatlı). İstanbul: İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 2009.
- TANSEL, Selahattin. Mondros'tan Mudanya'ya Kadar I. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1991.
- TUNAYA, Tarık Zafer. Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952. İstanbul: Arba Yayınları, 1995.
- TÜRKGELDİ, Ali Fuad. Görüp İştittiklerim, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1949.
- UÇAROL, Rifat. Siyasi Tarih (1789-2010). İstanbul: Der Yayınları, 2010.
- URAS, Esat. Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi. İstanbul: Belge Yayınları, 1987.

GAZETELER

Takvim-i Vakayi
Vakit